

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕНЬ В АГАРНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Д.В. Шиян, канд. екон. наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Одна із провідних особливостей сучасного суспільного життя полягає в тому, що в побудові механізмів управління його розвитком особливого значення набувають теорії, які з необхідною повнотою, а що не менш важливо, адекватністю, відображають істотні риси і проблеми функціонування суспільства на конкретних етапах розвитку. В якості вихідної бази при цьому логічно прийняти положення, що суспільний, в тому числі економічний розвиток, представляє собою динамічний процес, в ході якого відбуваються істотні зміни в системах різного рівня і складу. Саме під таким кутом зору слід трактувати появу спочатку поняття, а потім і відповідної теорії, яка отримала назву «нова економіка». У пошуках відповіді на питання, а в чому ж власне полягає сутність такої економіки, була висунута гіпотеза, згідно з якою це економіка «заснована на знаннях» [1, с.28]. Зазначивши, що у тлумаченні феномена нової економіки у науковій літературі відсутня однозначність, Т. Артьомова, разом з тим також констатує – на пострадянському просторі її зміст пояснюють переважно криз призму концепції економіки, заснованої на знаннях [2]. На думку академіка А. Чухна, нова економіка пов'язана з виникненням і дією якісно нового фактору, яким є інформація і знання [3, с.28]. Все більшого значення в поясненні суті нової економіки набула еволюційна теорія, яка орієнтується на виявлення особливостей технологічно прогресуючої еко-

-
1. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри / За ред. С.І. Юрія, Е.В. Савельєва. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
 2. Артьомова Т.І. Методологічна анатомія глобальної фінансово-економічної кризи / Т.І.Артьомова // Економічна теорія. -2011.- №2. – С.16-33.
 3. Чухно А. Нова економічна політика / А. Чухно // Економіка України. – 2005. - №6. – С.4-10.

номіки [4]. На нашу думку, можливі інші варіанти визначення провідної характеристики нової економіки. Зокрема, її можна визначити як економіку, яка забезпечує стале економічне зростання, або ж у ще більш узагальнюючому виді – економіка, що відповідає концепції постіндустріального суспільства. Але незаперечно одне – нова економіка принципово змінює економічну систему.

Неодноразово підкреслювалось, коли відбуваються корінні зміни в економічній системі, то в якості наслідку цього, змінюються і предмет досліджень [5, с.28]. Тож логічно, що в публікаціях останнього часу при обговоренні проблем, пов'язаних з організацією економічних досліджень, наголошується необхідність формування нової парадигми, причому з різних позицій: як наукового, так і суцього практичного плану. На необхідність формування нової соціально-економічної парадигми, як складової теоретичної основи стратегії економічного розвитку в період ринкових трансформацій вказував І. Лукінов [6].

Велика увага обґрунтуванню парадигми, яка б відповідала сучасним реаліям, приділяється в аграрній економіці. Свідченням цього є те, що до числа особливо вагомих внесків академіка П. Саблука в розвиток аграрної економічної науки віднесено розвиток ним особисто і очолюваного ним наукового колективу парадигми розвитку аграрного сектору економіки і, зокрема, особливостей реалізації в ній концепції сталого розвитку [7, 8].

Одночасно, як свідчать чисельні публікації, значно зріс інтерес до подальшого удосконалення методології економічних досліджень. Причому, якщо раніше до її рівня пред'являлись серйозні претензії на підставі того, що

4 Маевський В. Еволюційна теорія і технологічний прогрес / В. Маевський // *Вопросы экономики*. – 2001. - №11. – С.6.

5. Радаєв В.В. Умови розвитку економічної теорії / В.В. Радаєв // *Економічна теорія*. – 2004. - №1. – С.24-42.

6 Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ століття) / І.І. Лукінов. Київ. – 1997. – 415 с.

7. Лузан Ю. Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України / Ю. Я.Лузан // *Економіка АПК*. – 2011. - №7. – С.22-29.

8. Геєць В.М. Видатний дослідник / В.М. Геєць, Б.Й. Пасхавер // *Економіка АПК*. – 2011. - №7. – С. 9 - 11.

інтенсивність опрацювання методологічних проблем була недостатня, то останнім часом констатується наявність своєрідного методологічного буму. Обговоренням проблем розвитку методології займалися як науковці, які спеціалізувалися в цій галузі, так і найбільш видатні представники власне економічної науки. Причому, одну з фундаментальних праць, автори якої ставили перед собою завдання створити панораму економічної думки кінця ХХ століття відкриває розділ, присвячений обговоренню проблем методології [9]. Але поняття парадигми в цій праці відсутнє. Немає його у виданих останнім часом підручниках з економічної теорії та економіки, які з необхідною повнотою віддзеркалюють досягнення певних галузей економічної науки [10,11].

Відтак стає очевидною необхідність перш ніж перейти до розгляду питань формування сучасної парадигми наукових досліджень у сфері аграрної економіки, здійснити розгляд співвідношень понять «методологія» і «парадигма», а також визначити чинники, під впливом яких відбувається формування сучасної парадигми аграрної економічної науки.

Поняття парадигми було введено в науковій обіг американським істориком науки Т. Куном в його книзі «Структура наукових революцій» (1962). Причому воно було відмінне від того розуміння терміну, яке вкладалось в нього раніше. Згідно з Т. Куном створення парадигми є свідченням того, що досягнута узгодженість щодо зразків дослідницької методології, яка знаходить свій вираз у виборі проблем дослідження, а також у сукупності теоретичних і методологічних передумов, які визначають напрям конкретних досліджень [12]. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне відмітити наступні обставини. По-перше, парадигма трактується як сукупність методологічних перед-

9. Гринуэй Д. Панорама экономической мысли конца ХХ столетия. В 2-х т. / Д. Гринуэй, М. Блини, И. Стюарт. – С.Пб: Экономическая школа, 2002.- 743 с.

10. Історія економічних учень: підручник. Ч.1 / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 582 с.

11. Економіка підприємств. Підручник / [Горбонос В.Ф., Черевко Г.Д. Павленчик Н.Д. та ін.]; - К.: Знання, 2010. – 463 с.

12 Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.

умов дослідження. По-друге, сам термін «парадигма» почав вживатися набагато раніше появи праці Т.Куна. По-третє, до нього зверталися не так часто. Ситуація істотно змінилась в період економічних трансформацій. А публікації, в яких почався аналіз співвідношення понять «методологія» і «парадигма» взагалі з'явилися в останній час. З'ясувалось, що відповіді на це питання не просто відмінні, а навіть протилежні за змістом. Так, Е. Ніколаєв висловив припущення, згідно з яким термін «парадигма» тотожне поняттю «методологія» [13]. Протилежної точки зору дотримуються автори іншої публікації [14].

На наш погляд і перше і друге пов'язане з методологічною організацією досліджень. Але це зовсім не означає відсутність потреби у двох поняттях, як вважає Е. Ніколаєв, бо вони висвітлюють вказану організацію з різних боків. І справа не тільки в тому, що методологія як поняття може означати окрему галузь наукового знання, а парадигма в цій якості не виступає. Парадигма, в нашому розумінні, – це система методологічних орієнтирів на певному етапі розвитку науки, яка у відповідності із визначенням її суті, віддзеркалює особливості цього етапу, причому, як уже зазначалося, із різних сторін. Вона визначає методологічні орієнтири до вирішення конкретних проблем, а також окреслення кола наукових проблем, які підлягають опрацюванню і визначення найбільш раціональних шляхів їх вирішення.

При дослідженні сучасної парадигми економічних досліджень широке поширення набула думка, що в основу її слід покласти теорію постіндустріального суспільства. Відомий російський економіст В. Іноземцев вважає, що на початку XXI століття теорія постіндустріального суспільства сприймається в якості визначної методологічної основи не тільки економічних, а всього спектру проблем, об'єднуючих соціологів, філософів, економістів, а також

13 Ніколаєв Е.Б. Теорія інформаційної економіки як парадигма економічної теорії: приклад методологічного сумнівного аналізу / Е.Б. Ніколаєв // Економічна теорія. – 2008. - №4. – С.19-30

14 Рач. В. Побудова термінологічної системи організації наукового знання / В. Рач, О. Россошанська, О. Медведєва // Науковий світ. – 2011. - №4. – С. 13- 16.

вчених інших спеціальностей, які розмірковують про долю цивілізації [15, с.3]. Таким чином, мається на увазі, що формування постіндустріального суспільства має відношення до всіх країн. Не можна не відзначити, що серед науковців України висловлювалися і інші думки, зокрема такого плану: можливість постіндустріальних трансформацій української економіки на нинішньому етапі її розвитку слід розглядати як чистої води романтизм. Нами в повній мірі поділяється оцінка такої позиції академіком А. Чухно як абсолютно неприйнятної [16, с.6]. Причина цього пов'язана з тим, що за визначенням одного із провідних творців теорії постіндустріального суспільства Д.Белла, якщо головні структурні елементи індустріального соціуму капітал і праця, то інформація і знання – основа суспільства постіндустріального [17]. У теперішній час особлива роль знання в постіндустріальному суспільстві знайшла своє втілення в теорії в економіки знань. Не можна залишати поза увагою і ту обставину, що принципи економічної політики, які витікають з концепції економіки знань в сучасних умовах стають необхідністю і для країн-аутсайдерів. Підстав для того, щоб погодитися з такою концептуальною установкою більш ніж достатньо. Але знову виникає питання, а як бути з тим, що на роль парадигми сучасної економічної науки пропонується теорія інформаційного суспільства. У розгорнутому вигляді її принципи було наведено Е. Майминасом на сторінках провідного економічного журналу Росії «Вопросы экономики» [18]. Ним підкреслюється та обставина, що послідовно зростає інтерес до інформації, з огляду на зростання її впливу на соціально-економічні процеси, а також організацію наукових досліджень. Висловлюється також думка про те, що відбувається процес переходу світової

15 Иноземцев В.Л. Социология Даниила Белла и контуры современной постиндустриальной цивилизации / В.Л.Иноземцев // Вопросы философии. -2002 .- №5. – С.3-12,

16 Чухно А. Нова економічна політика./ А Чухно // Економіка України. – 2005. - №6.- С.4-10.

17 Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ./ Д. Белл. - М.: Academia, 1999. – 324 с.

18 Майминас Э. Информационное общество и парадигма экономической теории / Э.Майминас // Вопросы экономики .- 1997. - №11. – С.86-95.

співдружності до інформаційної стадії розвитку [19, с. 102]. Очевидно, виникає потреба не тільки розмежувати поняття суспільства, побудованого на знаннях і інформаційного суспільства, а також визначити їх субординацію. Відповідаючи на це питання, В. Геєць наголошує на тому, що основою сучасного модернізаційного проекту економіки та суспільства слід розглядати економіку знань [20, С. 33]. Зокрема, особливістю економіки знань є те, що вона не може вже існувати, а тим більш розвиватися без інформації. На підставі цього робиться висновок: «Виник принципово новий об'єкт як за формою, так і за змістом – синтез економіки та інформації [Там само, С. 433].

Підкреслюючи особливе значенням інформації для розвитку економічної науки і суспільства в цілому, все-таки не слід перебільшувати масштаби її впливу на визначення напрямів розвитку суспільства. Е. Маймінас вважав, що по-перше, у світі відбувається перехід від «матеріального» до «інформаційного» суспільства, а по-друге, що увага до видобутку нафти і випуску сталі, виробництва взуття і м'яса є наслідком того, що людство ще неповною мірою опанувало можливості інформаційного суспільства, і по-третє, про необхідність зміни парадигми економічної теорії і суспільства в цілому [Там само, с. 87]. Але, як би далеко людство не зайшло в розвитку послуг і духовного виробництва в оглядовій перспективі забезпечення повноцінного харчування всього людства буде невирішеною проблемою першочергового значення. А тому абсолютно логічно виглядає той факт, що основні положення нової парадигми аграрної економіки П. Саблук пов'язував з формуванням продовольчої безпеки [21]. Причому для України необхідність нарощування обсягів виробництва продукції сільського господарства необхідна ще з позицій зміцнення положення на світових ринках продовольства. Так, за оцінками Міністерства сільського господарства США очікується зростання ролі

19 Дементьев В.В. Інформація і економіка / В.В. Дементьев // Економічна теорія. – 2006.- №3. –С. 92-103.

20 Економіка знань- модернізаційний проект України / за ред. В. М. Гейця, В.П. Семіноженка, Б. Квасюка. – К.: Фенікс, 2007. – 544 с.

21 Саблук П. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П. Саблук // Економіка України. – 2002. – №12.- С. 54-60.

України на ключових агропродовольчих ринках [22]. Цей напрям формування економічної парадигми представляє ту її складову, яка пов'язана з обранням методологічних орієнтирів при вирішенні проблем виробничої діяльності.

Якщо ж аналізувати сучасні підходи до формування парадигми саме наукових досліджень, то треба виділити два напрями: 1) визначення кола проблем, на розв'язання яких слід спрямовувати зусилля; 2) удосконалення методологічного апарату відповідно до тих тенденцій, які набули поширення у світі і визнання науковою спільнотою. Щодо першої проблеми, то очевидно особливого значення набуває обґрунтування механізму реалізації концепції сталого розвитку в умовах глобалізації і циклічності економічної динаміки з урахуванням наявності агарних циклів. Під час визначення змісту другого напрямку, то слід зауважити, що на думку У. Баумоля, найбільші досягнення економічної науки впродовж ХХ ст. пов'язані зі створенням дієвих інструментів для емпіричних досліджень і їх застосуванням для опису функціонування реальної економіки, підвищення змістовності самої теорії, а також отримання розповсюдження використання економетричного аналізу в прикладних цілях [23]. Наявна статична звітність, а що не менш важливо – відпрацьовані комп'ютерні технології, що відкривають широкі можливості для подальшого розвитку вказаних напрямів дослідження. Слушною є думка В. Леонтьєва, який говорить, що створюється підґрунття для переходу від обмеженого емпіризму, який домінував у більшості сучасних економетричних робіт, до систематичного масштабного аналізу фактичного матеріалу [24].

Для практичної реалізації такої установки було обрано шлях, пов'язаний з обробкою масових даних. Спочатку визначалася залежність між витратами на гектар посіву зернових культур і рівнем урожайності. Отримані

22 Шубравська О.В., Прокопенко К.О. розвиток агарного ринку України в умовах дії інноваційних факторів // Економіка і прогнозування. – 2011.- №2. – С.118-129.

23 Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад ХХ столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. - №2.- С.73- 99.

24 Леонтьев В.В. Избранные произведения: в 3 т. – Т. 3: Избранные статьи. – М.: ЗАО Изво «Экономика»,. 2007. – 414 с.

результати за даними статистичної звітності підприємств Харківської області за 2010 р. представлено на рис. 1.

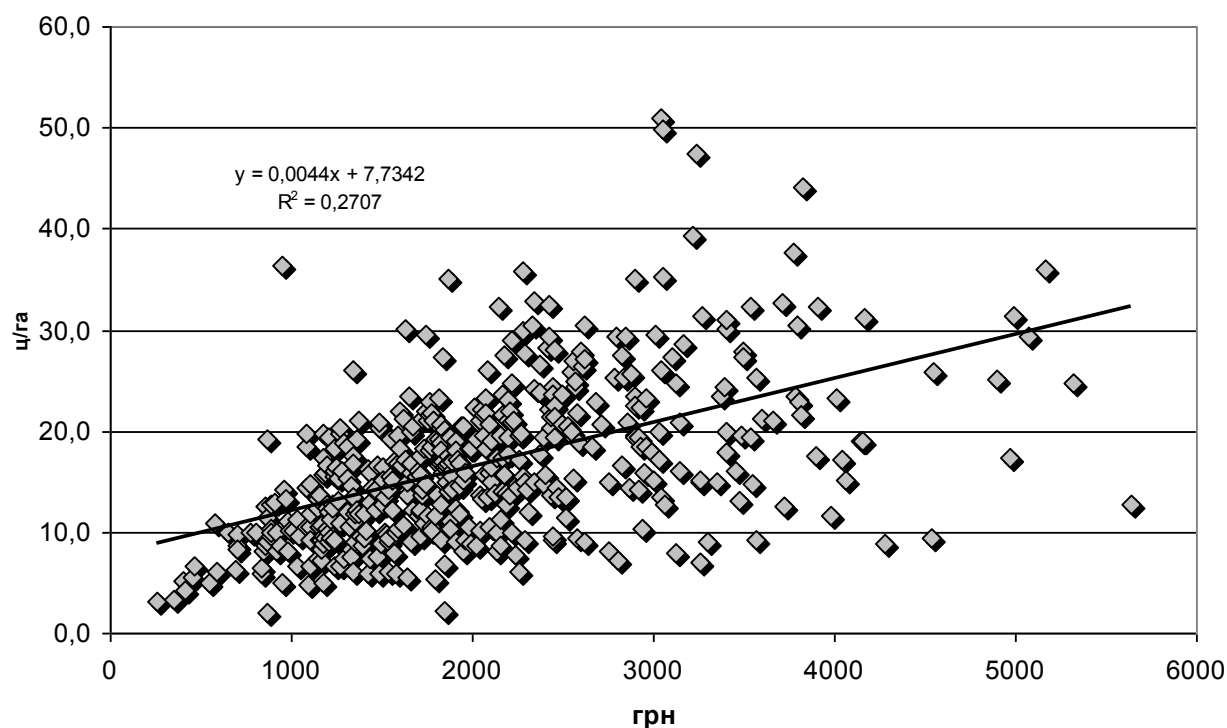

Рис. 1. Залежність урожайності зернових від рівня витрат на 1 га посівної площі зернових культур у Харківській області у 2010 р.

Дані є переконливим свідченням наявності такої залежності. Одночасно в межах загальної тенденції мають місце значні відхилення показників окремих підприємств від лінії тренда. Для того, щоб зрозуміти, як саме величина витрат впливає на основні показники ефективності виробництва зернових, у кількісному вимірі було вирішено здійснити групування підприємств за даним критерієм (табл. 1).

Під час аналізу результатів групування перш за все привертає увагу той факт, що навіть на рівні середньогрупових даних мають місце значні відмінності у величині витрат на гектар посіву, а також урожайності. Не менш суттєвим є чітка тенденція до підвищення урожайності в міру зростання витрат

1. Вплив розміру витрат на гектар посіву зернових на урожайність та окупність витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2010 р.

Групи підприємств	Кількість підприємств	Середня величина витрат на 1 га, грн	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн./ц	Окупність витрат	
					урожаєм, ц/100 грн	доходом
до 750	14	592,0	7,6	77,5	1,291	1,042
750,1- 1000	27	901,8	12,2	74,0	1,352	1,243
1250,1-1500	49	1381,3	13,8	100,3	0,997	1,105
1500,1-1750	55	1620,8	16,4	98,8	1,012	1,124
1750,1-2000	66	1870,2	16,6	112,7	0,887	0,976
2000,1-2250	52	2113,2	18,8	112,5	0,889	0,920
2250,1-2500	41	2364,8	22,6	104,7	0,955	1,036
2500,1-2750	20	2582,4	21,5	119,9	0,834	0,900
2750,1-3000	27	2868,3	21,1	135,8	0,736	0,896
3000,1-3500	34	3267,5	27,0	120,8	0,828	0,762
3500,1-4000	17	3781,0	23,4	161,5	0,619	0,717
більш 4000	17	4617,2	24,1	191,9	0,521	0,751
Область	471	2237,8	19,3	115,7	0,864	0,921

на гектар посіву. Коефіцієнт парної кореляції між ними дорівнює 0,521. Важливе значення також має виявлення ще однієї тенденції – послідовне підвищення виробничої собівартості за умов зростання величини витрат на гектар посіву. Найвищою вона виявилась у групі з найбільшою величиною витрат на гектар, причому не зважаючи на те, що в цій групі була найвища урожайність. Відповідно окупність витрат як урожаєм (урожайність по відношенню до величини витрат на гектар), так і виручкою від реалізації мала також чітку тенденцію до зменшення.

Очевидно, що отримані результати мають незаперечне практичне значення. Але вони не менш важливі з погляду теорії оскільки є прямим підтвердженням можливості прояву закону спадної віддачі, який був сформульований фізіократом А. Тюрго. Щодо того, наскільки важливий цей закон для економічної науки, свідчить позиція з цього приводу видатного економіста Й. Шумпетера, який навіть тільки на підставі формулювання закону, без

підтвердження його з використанням фактичних даних, поставив А. Тюрго, як теоретика вище А. Сміта [25].

На основі результатів власних досліджень, а також даних оприлюднених іншими дослідниками, вважаємо за можливе зробити такий висновок: проява дії закону спадної ефективності додаткових витрат у галузі сільського господарства можлива. Більш того, саме дія цього закону стає на заваді сільському господарству країн, які вже досягли високого рівня інтенсивності в сільському господарстві, піднімати й надалі його рівень. Але є підстави поставити питання і в такій площині. Якщо проява закону спадної ефективності додаткових витрат можлива і до того ж встановлено на основі фактичних даних, що воно має місце, то чи не є в сучасних умовах засобів нейтралізації його дії. Пошук відповіді на поставлене питання нами здійснювався знову таки на підставі використання масових статистичних даних. Причому, як не парадоксально може виглядати на перший погляд, по тій же самій сукупності підприємств, що і в першому випадку. Відмінність полягала в тому, що як ознаки, на підставі якої створювалися групи підприємств, виступала урожайність (табл. 2).

2. Вплив урожайності зернових на окупність витрат у сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2010 р.

Групи підприємств	Кількість підприємств	Середня величина витрат на га, грн	Урожайність, ц/га	Виробнича собівартість, грн./ц	Окупність витрат	
					урожаєм, ц/100 грн	доходом
до 7,5	35	1488,1	6,3	235,6	0,424	0,577
7,5-10,0	61	1542,3	9,0	171,8	0,582	0,708
10,1-12,5	59	1569,0	11,2	139,6	0,717	0,870
12,6-15,0	62	2049,3	14,0	146,1	0,684	0,766
15,1-17,5	66	2270,3	16,2	140,0	0,714	0,724
17,6-20,0	58	2117,6	19,1	111,0	0,901	0,938
20,1-22,5	46	2205,5	21,3	103,7	0,964	1,019
22,6-25,0	24	2726,1	23,8	114,5	0,873	0,986
25,1-30,0	19	3026,9	31,5	96,1	1,041	1,086
більш 30,0	8	3163,2	45,3	69,8	1,433	1,226
По області	471	2237,8	19,3	115,7	0,864	0,921

25 Шумпетер Й. История экономического анализа [Електронний ресурс] / Й. Шумпетер - Режим доступу: www.ek-lit.agava.ru/books.htm.

Отримані результати є доказом того, що і в даному випадку в основі підвищення урожайності лежить зростання витрат на одиницю площі. Так, у групі підприємств з рівнем урожайності до 7,5 ц/га середня величина витрат становила 1488,1 грн/га, в групі з урожайністю 15,1-17,5 – 2270,3 грн/ га, а в групі з урожайністю більш 30,0 ц/га – 3163,2 грн/га. Одночасно, окупність витрат доходом у цих групах дорівнювала відповідно 0,577, 0,724 та 1,226. Маємо ситуацію, коли зростання витрат призвело до підвищення урожайності, одночасно з підвищенням ефективності витрат. Таким чином, є підстави припустити, що витрати здійснювалися з використанням новаторських підходів, тобто з орієнтацією на інвестиційно-інноваційний шлях.

Отже, сучасна парадигма аграрної економіки знаходить своє вираження в системі методологічних орієнтирів, які віддзеркалюють закономірності сталого розвитку аграрного сектора в умовах глобалізації. Її важливою складовою повинно бути широке використання емпіричних даних як критерію перевірки теоретичних положень.